

SAATESÕNA

Religioon ja poliitika võib sekulaarse Eesti tänases kontekstis tunduda väheolulise teemana — ei ole meil ju usulisi enesetapaterroriste, kristlikke või islami fundamentaliste, meie Riigikogus ei toimu tuliseid vaidlusi usku puudutavate väärtuste üle, samuti pole meil ka vastuolulisi kiriku ja riigi suhteid või pingelisi usulis-rahvuslikke konflikte. Sellest hoolimata puudutavad mitmel pool maailmas pingestunud suhted religiooni ja poliitika vahel või ka lihtsalt poliitika tihe seos religiooniga paratamatult ka Eestit, mis nii Euroopa Liidu kui NATO liikmena on rohkem kui kunagi varem seotud selle areneva ja muutuva maailmaga.

Viimase 30–40 aasta sündmused maailma poliitikas tõendavad, et religioon ei ole ühiskonna arenedes poliitikast kuhugi kadunud¹ ega pole toimunud ka niisugust protsessi, mida võiks piltlikult öeldes nimetada “religiooni aeglaseks, kuid sihipäraseks lavalt lahkumiseks” ehk sekularisatsiooniks.² Sellegipoolest on vana veendumus religiooni poliitilisest tähtsusetusest kippunud normatiivsena säilima kauem, kui seda on toetanud tegelikud arengud maailma poliitikas.³

Täna ei vaja religiooni ja riigi suhted kriitilist ümberhindamist mitte ainult Saddam Husseini järgses Iraagis, vaid näiteks ka Lääne-Euroopas

¹ Valgustusajast pärit klassikalised moderniseerumisteooriad, mille tuntuimateks autoriteks on Karl Marx, Max Weber ja Emile Durkheim, eeldasid religiooni taandumist poliitikast ning religioossete uskumuste ja usuliste institutsioonide mõju järk-järgulist, kuid järjepidevat vähenemist.

² Vt **J. Casanova**. *Public Religions in the modern world*. Chicago: University of Chicago Press, 1994.

³ Vt **F. Petito, P. Hatzopoulos** (Eds). *Religion in International Relations. The Return from Exile*. New York: Palgrave Macmillan, 2003.

(eriti Saksamaal ja Prantsusmaal), aga ka Venemaal ja Ameerika Ühendriikides. Nüüdisaegsetes rahvusvahelistes suhetes on taas kord kasutusele võetud usulised mõisted nagu *džihaad* ehk püha sõda ja *krusaad* ehk ristisõda, terrorismivastane sõda kannab headuse ja kurjuse vahelise kosmilise võitluse alatooni ning soovitud välispoliitikatele ja sõjalise vägivalla rakendamisele leitakse taas kord õigustust kristlik-poliitilisest “õiglase sõja teooriast”.

Kuigi usulis-poliitiliste konfliktide põhjused on tavaliselt ikka pigem majanduslikku või poliitilist laadi, ei tohi samas ära unustada tõsiasja, et religioon aitab konfliktide käigus endiselt õigustada erinevaid poliitikaid ning motiveerida ja mobiliseerida konfliktis vastanduvaid pooli.⁴

Veelgi enam, religioonil ei pea poliitikas olema ilmtingimata negatiivne roll.⁵ Kui see roll oleks vaid negatiivne, ei peaks ka lahendust kaua otsima — sellisel juhul tuleks religioon vaid poliitikast välja saada. Võib-olla on tõde aga sootuks vastupidine? Ehk vajab tänapäeva poliitika religiooni tasakaalustavat jõudu — nagu keskajal tasakaalustas kristlik kirik keisri või kuningate võimu — või vähemalt religiooni sekkumist poliitikasse neil juhtudel, mil võimu kuritarvitatakse? On ju religioon tõestanud end samades funktsioonides — motiveerijana, õigustajana ja mobiliseerijana — ka väga headel ja vajalikel eesmärkidel. Siinkohal võiks näitena tuua kirikute osakaalu ja rolli kodanikeõiguste liikumises Ameerika Ühendriikides, vastandumises Ladina-Ameerika autoritaarse või Kesk- ja Ida-Euroopa kommunistlike režimidega, Lõuna-Aafrika Vabariigi rassistliku apartheidiga või mõne aasta eest toimunud Slovakkia katoliku kiriku vastandumises Vladimir Meciar autoritaarse valitsusega.

See, kas religiooni poliitiline roll on positiivne või negatiivne, sõltub olulisel määral ka usu- või riigijuhtidest, neist usulistest või poliitilistest

⁴ Vt **A. Hasenclever, V. Rittberger**. Does Religion Make a Difference? Theoretical Approaches to the Impact of Faith on Political Conflict — Millennium: Journal of Interantional Studies. 29/3, 2000. Lk 641–674.

⁵ Religiooni kahetisest rollist, s.t. potentsiaalset nii rahuks kui ka konfliktiks võib lisaks lugeda: **S. Appleby**. The Ambivalence of the Sacred: Religion, Violence, and Reconciliation. Carnegie Commission on Preventing Deadly Conflict. Carnegie Corporation of New York, 2000. <http://wwics.si.edu/subsites/ccpdc/pubs/apple/frame.htm>.

organisatsioonidest, kes ühendavad religiooni poliitikaga või poliitikat religiooniga.

Kuna vajadus religiooni ja poliitika ühendamise või vähemalt vastastikuste suhete defineerimise ja reguleerimise järele võib tuleneda nii religiooni kui ka poliitika poolelt, vaatlevad ka käesoleva kogumiku artiklid⁶ religiooni ja poliitika suhteid mitmest erinevast vaatenurgast. Kogumiku esimeses osas **“Religioon ja vägivald”** käsitletakse valdavalt ajaloolisest retrospektiivist ja teoloogilisest vaatepunktist seda, kuidas usutraditsioonid ja religioonide pühad tekstid on mõtestanud poliitikat ja selle teostamise vahendeid, vägivalda ja sõda, aga ka rahu kui ülimate hüve ja eesmärki. Teises osas **“Religioon ja poliitika”** keskendutakse eelkõige religiooni rollile tänapäeva ühiskonnas ning religiooni ja poliitika õigele tasakaalule, täpsemalt on seda probleemistikku uuritud katoliku kiriku sotsiaalõpetuse ning Ameerika Ühendriikide näidete varal. Kolmandas osas **“Islam ja poliitika”** püütakse selgusele jõuda, mis ikkagi eristab ja tekitab pingeid kristliku õhtumaa ja islamimaailma vahel. Venemaa ja sealse islamikogukonna suhete taustal vaadeldakse, kuidas ühiskonnas aset leidvaid poliitilisi sündmusi ja muutusi ära kasutades võib toimuda islamivastaste hoiakute teadlik kujundamine ning moslemite riigipoolne diskrimineerimine.

1. Religioon ja vägivald

Tartu Ülikooli usuteaduskonna Uue Testamendi teaduse ja kreeka keele lektori **Ain Riistani** artikkel “Terroriteksid piiblis” puudutab küsimust, kuidas mõtestada piiblis ohtrasti leiduvat vägivalda. Piibli arutelu vägivallast on ühelt poolt seotud inimese ja tema Looja suhtega: Jumal lõi küll maailma täiuslikuna, kuid inimene on pattu langenud ja patusena on ta ka vägivaldne. Jumal mõistab selle vägivalla üle kohut ning lunastab kord kogu maailma vägivallast. Teiselt poolt põhinevad vägivallaga seotud tekstid Iisraeli ajaloolistel olukordadel ja sõdadel. Nendes teksti-

⁶ Käesoleva kogumiku artiklid põhinevad ettekannetel, mida peeti 18. veebruaril 2005 Tartus Kaitseväe Ühendatud Õppeasutustes toimunud teaduskonverentsil “Religioon ja poliitika”.

des esitatakse Jumalat kui sõjameest, kes võitleb õigete poolel. Kõige äärmuslikumateks näideteks vägivaldaga seotud tekstidest on terroritextid, milles Jumal ise käsib oma rahval toime panna vägivald- ja terroritegusid (näiteks 5Ms 20,16–17; Jo 6,21). Nende seas on tegusid, mida tänapäeva rahvusvahelise õiguse normide kohaselt võib pidada lausa genotsiidiks ja inimsusevastasteks kuritegudeks.

Arvestades tõsiasja, et mitmed piibli vägivaldsete tekstikatkete kangelased (nt Simson) kuuluvad õhtumaa kultuuriruumis legendaarsete kangelaste hulka, kellest räägitakse lastele nii pühapäevakoolides kui ka religiooniõpetuse tunnis, vajab tõsist mõtestamist küsimus, mida niisuguste tekstidega peale hakata ja kuidas neid kasutada (kuidas neist lähtuvalt lapsi õpetada).

Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste humanitaar- ja sotsiaalteaduste õppetooli juhataja **Andres Saumetsa** artikkel “Kristlaste valikud rahu- evangeeliumi ja mõõga vahel. *Bellum-iustum*-õpetuse ajaloolis-teoloogilisest kujunemisloost” annab ülevaate veel tänapäeval sõjalise vägivaldaga kasutamist legitimeeriva sõjaeetika teooria, õiglase sõja õpetuse kujunemisloost. Esimestel sajanditel patsifistlikult meelestatud ja riiki ning riiklikesse võimuvahenditesse, sealhulgas sõjaväeteenistusse ja sõjapidamisse kas reserveeritult või koguni eitavalt suhtunud kristlik kirik astus eelkõige 4. sajandil kiriku ja riigi suhetes toimunud põhjapanevate muutuste ajendil otsustava sammu vägivaldalahendite rakendamise ja sõjapidamise õigustamise suunas. Kristlikule õiglase sõja õpetusele pani 5. sajandi alguses filosoofilis-teoloogilised alused kirikuais Aurelius Augustinus, kes kohandas ja täiendas juba sajandeid varem rooma kirjaniku ja poliitiku Cicero poolt esile toodud kriteeriume, süvendades neid lähtuvalt oma ajaloo filosoofiast ja teoloogilistest tõekspidamistest. Augustinus püüdis maailma ajalugu mõtestada ning otsida selles ühtset eesmärki. Nii nägi ta ka vägivalda ja sõda jumaliku maailmaplaani tervikust lähtuvalt ning arvas, et sõda võib olla kõrgema, jumaliku eesmärgi — rahu — teenistuses ning sõjapidamine võib teatud tingimustel olla lausa moraalne kohustus. Kuigi inimesed võivad sõdu pidada lähtuvalt inimlikust võimupüüdlusest ja sõjategevuse käigus võib kohata palju ebaõiglust, on sõjad viimaks ikkagi seotud jumaliku kaitselmusega ning sobitatud jumalikkude korda. Sõjad võivad olla Jumala instrumentideks,

millega karistada inimeste kurjust ja tagada jumalikku korda. Seega saab õigustatuks pidada iga sõda, mille taga seisab Jumala “autoriteet”. Sõjapidamine on õigustatud ka siis, kui see on ajendatud õigest kavatsusest, näiteks õiguse ja korra tagamine ning rahu kehtestamine. Seda muidugi juhul, kui sõja formaalseks alustajaks on pädev autoriteet, kes vastutab sõja kõlbelise õigsuse eest. Kristlikus riigis tuleb sõjapidamisel aga lähtuda ligimesearmastuse käsust, mis seab proportsionaalsuse nõuded nii lõppeesmärgile kui ka vahenditele. Augustinuse mõtteid vägivalla kasutamise ja sõjapidamise õigustamise teemadel on keskajal edasi arendatud tähtsaks filosoofiliseks sõjaeetika teooriaks, *bellum-iustum*-õpetuseks, aga neid on kasutatud ka inimlike võimupüüdluste teenistuses ja kuritarvitatud kiriku mõjuvõimu suurendamisel ühiskonnas, näiteks ka teisitimõtlejate ja -uskujate survamiseks, risti- ja koloniaalsõdade pidamiseks või ka inkvisitsioonikohtute tegevuse õigustamiseks.

Eesti Kristliku Nelipühi Kiriku piiskop, aastaid Eesti kaitsevääp kaplanina töötanud **Ago Lilleorg** käsitleb artiklis “Otsides alternatiive: õiglase rahu teooria ja selle teoloogilised lähtekohad” erinevaid sõjaeetika teooriaid, eelkõige patsifismi ja õiglase sõja teooriaid ning püüab vastust leida küsimusele, kas lisaks neile teooriatele võiks välja pakkuda mõnd tõsiseltvõetavat alternatiivi, mis täiendaks olemasolevaid teooriaid ja vastaks ühtlasi neile küsimustele ja ka ootustele, mis teiste puhul ehk vastamata jäävad. Esmalt on artiklis ülevaatlikult sõnastatud üldkehtivate sõjaeetika teooriate — patsifistliku ja õiglase sõja teooria — peamised lähtekohad ja taotlused ning on püütud näidata, et mõlemas teoorias võib leida erinevaid rõhuasetusi, olgu need siis filosoofilist või teoloogilist laadi. Nii saab näiteks patsifistliku sõjaeetika teoorias vahet teha absoluutsel ja tingimuslikul patsifismil. Absoluutse patsifismi kohaselt peavad ka rahu saavutamise vahendid olema vägivallatud, tingimusliku patsifismi puhul on küsimus rahu saavutamise vahenditest teisejärguline ja teatud tingimustel võib kasutada ka vägivaldseid vahendeid. Traditsioonilisi sõjaeetika teooriaid omavahel võrreldes ning ühisusi ja erinevusi välja selgitades hakkab silma just nende teooriate eesmärkide erinevus: patsifistide eesmärk on rahu ja vägivallatus, kuid õiglase sõja pooldajate peamine eesmärk on tagada vägivalla piiratud kasutamisega õigus ja kord. Nii pole nende teooriate esindajate vahel tänaseni tekkinud konstruk-

tiivset dialoogi. Edu pole saanud ka olemasolevate teooriate kokkusulatamise katseid. Nii on olemas vajadus alternatiivse teooria järele, mis koondaks mõlema traditsioonilise sõjaeetika teooria head küljed ja arendaks neid edasi. Selleks võiks olla teooria õiglasest rahust, mille kohaselt peab rahu saavutama õiglaselt ja saavutatav rahu peab laienema kõigile. Õiglane rahu on *agape*, kolmetasandilise kristliku armastuse rakendamine õiglusena: *agape* ei otsi omakasu, vaid tagab õigluse konflikti mõlemale osapooltele. Õiglane rahu hõlmab endas meeleeparandust ja vastastikust leppimist, seega on õiglane rahu armastuse teostamine õiglusena tegelikuse pingeväljas.

2. Religioon ja poliitika

TÜ sotsiaalteaduskonna politoloogia osakonna võrdleva politoloogia lektor **Alar Kilp** otsib oma artiklis “Religioon Ameerika Ühendriikide poliitikas” vastust küsimusele, miks religioon pole oluline poliitiline ja ühiskondlik jõud Lääne-Euroopas, ent on seda Ameerika Ühendriikides. Ameerika Ühendriikide riigi ja kiriku suhted nõuavad ühelt poolt riigi ja kiriku selget eraldatust teineteisest, teiselt poolt aga usuvabadust. Sellised riigi ja kiriku suhted on soodustanud usulise paljususe ja elujõulisuse arenemist. Religiooni olulisusele ühiskonnas on kaasa aidanud ka Ameerika tsiviilreligioon, religiooni mitteseostumine demokraatiavastaste jõududega (nii nagu see paraku toimus paljudes Euroopa riikides) ning puritaanlik arusaam inimesest, valitsusvõimust ja moraalsest poliitikast.

Monsignore Philippe Jourdan, piiskop *electus* ja Eesti Apostellik Administraator, toonitab oma artiklis “Katoliku kiriku sotsiaalõpetus ja poliitika eetiline vastutus”, et religioon ja poliitika on küll erinevad, kuid mitte iseseisvad, teineteisest sõltumatud valdkonnad. Religiooni ja poliitika suhetes võib täheldada kaht peamist ohtu: religiooni liigset seostamist poliitikaga (klerikalism) ja religiooni välistamist poliitikas (sekularism). Klerikalismi puhul väljub religioon oma valdkonnast ning kujundab seisukohti, millel ei ole seost usuga ja mis ei peaks olema religioossed. Religiooni ja poliitika vahel kaovad nii piirid kui ka tasakaal. Sekularism eeldab, et inimese usulised veendumised on vaid tema eraasi, need ei tohiks

puudutada avalikus elus ja poliitikas tehtavaid otsuseid. Kuid kristlane, jäädes kindlaks oma usulistele veendumustele ja tuginedes kiriku õpetusele, ei saa käituda mittekristlike veendumuste põhjal ning toetada niisuguseid poliitilisi valikuid ja otsuseid, mis on vastuolus usu või moraaliga.

3. Islam ja poliitika

Lisaks konverentsil esitatud ettekannetele on kogumikku lisatud tõlketekst “Sekularism ja tsiviilühiskond” Princetoni ülikooli Lähis-Ida uuringute emeritprofessori **Bernard Lewise** raamatust “What Went Wrong: Western Impact and Middle Eastern Response” (2001), mis aitab paremini mõista peamisi erinevusi kristliku õhtumaa ja islamimaaailma vahel. Bernard Lewis leiab, et viimastel sajanditel tekkinud islamimaaailma teaduslik, majanduslik ja militaarne mahajäämus võrreldes kristliku õhtumaaga on seotud eelkõige sekularismiga, see tähendab islamimaaailma suutmatusega eraldada üksteisest religiooni ja riiki. Islamimaaailm on küll Lääne ühiskonna vahendusel sekularismiideega kokku puutunud ning püüdnud seda ka oma kultuurilises ja poliitilises ruumis rakendada, kuid see on toonud kaasa tõsiseid konflikte ja pole tänaseni islamimaaailmas laialdast kandepinda leidnud.

Islamimaaailma religiooni ja poliitika analüüsimisel tuleb seega arvestada ka selle ajaloolisi erinevusi kristliku õhtumaa usulis-poliitilistest traditsioonidest. Islami traditsioonis on religioon ja poliitika olnud algusest peale tihedalt seotud, mistõttu on sellele juba olemuslikult võõras kristlikule traditsioonile omane vahettegemine kanoonilise ja tsiviilõiguse, riigi ja kiriku, vaimuliku ja ilmiku, hereesia ja ortodoksia vahel ning ilmaliku ja vaimuliku võimu eristamine.

TÜ Euroopa Kolledži vanemuurija **Paul A. Goble** rõhutab oma artiklis “Venemaa moslemite demoniseerimine: Moskva ohtlik gambiit ja Lääne ebaõnnestunud vastus”, et viimastel aastatel Venemaal aset leidnud islamivastaste hoiakute ja tegude märgatava kasvu eest lasub vastutus Venemaa valitsusel, kuid teatud mõttes ka lääneriikide valitsustel, inimõiguste eest võitlevatel organisatsioonidel ja meedial, kes pole

suutnud islamivastasuse kasvu Venemaal piisavalt jälgida ega ole seda ka hukka mõistnud.

Paul A. Goble, kes 2005. aasta alguses esines käesolevas kogumikus ilmuva artikli aluseks olnud Venemaa moslemite olukorda käsitleva ettekandega USA Kongressi Rahvusvahelise Usuvabaduse Komisjoni ees, kutsub oma artiklis üles Venemaa moslemite “demoniseerimist” mitte ignoreerima, rääkima asjadest nii, nagu need tegelikult on ja avalikult hukka mõistma islamofobia raames sooritatavaid kurje tegusid. “Mõnikord on see kõik, mida me teha saame,” kirjutab Paul A. Goble, “aga siis ei saa ka väita, et me ei teinud sedagi.”

Andres Saumets
Alar Kilp

Tartu, 7. juuni 2005